

G'AYRAT MAJIDOV,
*O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi
raisi o'rinbosari*

HAMID OLIMJON IJODIDA MIFOLOGIK OBRAZLAR

Annotatsiya. Maqolada Hamid Olimjon ijodining xalq og'zaki ijodi bilan bog'liqligi va uning asarlarida mifologik obrazlarning qo'llanilishi tahlil qilingan. Tadqiqot shoirning "Semurg' yoki Parizod va Bunyod" dostoni misolida Semurg', Humo va Anqo kabi afsonaviy timsollarning genezisi hamda badiiy funksiyasini yoritib beradi. Ushbu obrazlarning "Avesto"dan boshlab mumtoz adabiyot va folklordagi talqinlari Hamid Olimjon talqini bilan qiyosiy o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Hamid Olimjon, mifologik obraz, Semurg', folklorizm, xalq og'zaki ijodi, doston, ramz, badiiy tafakkur.

Abstract. The article analyzes the connection between Hamid Olimjon's creative work and oral folk art, focusing on the use of mythological images in his writings. Through the example of the epic "Semurg or Parizod and Bunyod," the author explores the genesis and artistic function of legendary symbols such as Semurg, Humo, and Anqo. The study provides a comparative analysis of these images, tracing their interpretations from the "Avesta" through classical literature and folklore to Hamid Olimjon's unique literary perspective.

Keywords: Hamid Olimjon, mythological image, Semurg, folklorism, oral folklore, epic (doston), symbol, artistic thinking.

O'zbek adabiyotining yo'nalishi va rivojiga o'z ijodi, tashkilotchiligi bilan katta hissa qo'shgan shoir va adib, tarjimon Hamid Olimjon qisqa umr ko'rgan bo'lsa-da, katta adabiy meros qoldirdi. Zamondoshlari eslashicha, XX asrning 30-yillari va Ikkinchi jahon urushi davri madaniy hayotida shijoatli shoir ishtirok etmagan, o'z hissasini qo'shmagan birorta tadbir yo'q ekan. Shuning uchun uning arxivida vatanparvarlik ruhida she'riyat va tarixiy dramatik asarlar, aktual muammolarga bag'ishlangan chuqur ma'no va ilg'or ma'nolar tashuvchisi bo'lgan, xalq donishmandligi o'z ifodasini topgan doston va ertaklar bilan bir qatorda publitsistik va adabiyotimiz tarixini to'g'ri talqin qilishga yordam beruvchi ilmiy-tadqiqot ishlari ham bor.

Hamid Olimjon ijodining yuksakligini ko'rsatadigan jihatlardan biri ham shuki, shoir xalq og'zaki ijodi durdonalari bilan yoshligidayoq to'yinib o'sgan. Zero, shoirning bobosi mulla Azim va onasi Komila aya juda zehnli, xalq og'zaki ijodini sevgan insonlar bo'lishgan. Ayniqsa, mulla Azim boboning turli baxshi va o'lanchilardan do'st-u yorlari ko'p bo'lib, uning xonadoniga tez-tez tashrif buyurishgan. Yosh va tiyrak ko'zli Hamidjon ana shu suhbatlarning haqiqiy oshuftasi edi. Uning xotirasi ham teran bo'lib, yosh bo'lsa-da, so'z boyligi ham tezda oshib borar edi. [9:26-30.] Bu haqida shoirning onasi Komila aya Azimova shunday deydi: "Olim akaning (Hamidning otasi) farzandga bo'lgan binolari zo'r edi. Abdulhamidning o'tkir odam bo'lishiga u kishining ko'zlari yetardi. "Bo'ladigan bola boshidan ma'lum", deb shuni aytisalar kerak-da! Har holda, kim biladi, u kishining "yozuvchi bo'lasan", degan ishonchlari qattiq ekanmi, bolaginam yoshligidan boshlab cho'pchaklarni, ertaklarni tinglagani-tinglagan, o'zi ham erta-yu kech nimalarnidir

yozgani yozgan edi. Uning qistovi bilan men kechalari ertak aytganim aytgan edi. U men aytgan ertaklarga miriqmay turib uxlay olmasdi. Xalqning g'aroyib ertaklaridan u juda qoyil qolar, unga alohida manzur bo'lgan ertaklarning gashti bilan necha kunlar lol bo'lib yurar edi." [9:28.] Hamidjon mashhur baxshi shoir Fozil Yo'ldosh o'g'li bilan ham o'sha kezlarda do'stlashgan edi. Keyinchalik, Hamid Olimjon ana shu baxshi shoir aytimlari asosida 1939-yilda "Alpomish" dostonining ilk variantini tayyorlab, nashr etdi. Zero, mashhur folklorshunos olim Hodi Zarif shoirni "O'zbek folklorining jonkuyari" deb baho berganida yuz karra haq edi. [9:28]

Yoshlikda olingan ilm toshga o'yilgan naqsh kabidir, mazmunida hadis bor. Shu ma'noda yoshlik chog'larda egallangan har qatra ilmning tagzamani baquvvat bo'ladi. Hamid Olimjon to'plagan folklor xazinasini ham ulkan dorilfununga teng edi. Shu sababli uning asarlariga xalqona ohanglar, samimiy misralar, xalq dostonlari, mumtoz adabiyotimiz an'analari singdirilgan, shuning uchun ham she'rlari o'quvchilarni sehlalgina qolmay, ularni xalqning asriy orzulari, dard-u alamlari, qalbini larzaga solgan tuyg'ulari, kechinmalaridan ogoh etadi.

Uning ijodida xalqona pafosning asosi bo'lgan – folklorizm keng qo'llaniladi. Obrazlarning estetik mohiyatini yoritishda shoir mahorat bilan izchil ish olib boradi, bu bilan she'riyatda poetik tafakkurning yangilanishi, milliy o'zlikni anglash zaminidagi intilishlarga o'z hissasini qo'shadi.

Haqiqiy shoir yuragi hamisha ilhom va ijod qayg'usi bilan sarmast bo'ladi. U dunyoning mayda tashvishlarga andarmon bo'lib yashamaydi. Haqiqiy ijodkorning katta vazifasi borligini teran his etib yashaydi. Doimo ijodiy yuksalish yo'lidan boradi. Hamid Olimjon qanchalik tashkilotchi va rahbarlik bosimi ostida ishlamasin, qayerga borsa, o'sha yerdagi xalq vakillari bilan yaqin munosabat o'rnatishga harakat qilar edi. Uning qo'lidan yon daftarchasi aslo tushmas edi. U xalq hayoti, orzu-intilishlarini o'rganish bilan bir qatorda xalq og'zaki ijodiga bog'liq an'analari, qadriyatlari bilan ham qiziqar edi. Buni Shukur Sa'dullaning xotiralari ham tasdiqlaydi: "Hamid bilan deyarli kunda kolxozlarda, qurilishlarda, klub va maktablarda bo'lardik. Ayniqsa, Katta Farg'ona kanalida, Farhod GES qurilishida, Bekobod metallurgiya zavodiga poydevor qo'yishda, Janubiy Toshkent kanali quruvchilari orasida doim yozuvchilar brigadalari bo'lardi. Katta Farg'ona kanali trassalarida bo'lganimizda, Hamidjon Farg'onaning serzavq, sermazmun termalarini, qo'shiqlarini daftariga bitib yurardi. Askiyalar, qo'shiqlar, o'lanlar, suhbatlar uni faqat ijodiy tomondan qiziqtirar edi, goh qo'lga qalam-qog'oz olib, shu joydayoq satrlar yaratar, goh yozganlarini pichirlab o'qir edi." [7:53] 1939 yilda Hamid Olimjon xalq ertaklaridan foydalanib "Semurg' yoki Parizod va Bunyod" dostonini yozdi. Bu dostonida ham o'zbek xalq ertaklariga xos voqealar rivojlantirilib, yangi voqealar zanjirini hosil qiladi. Bu dostonida Semurg', dev kabi afsonaviy obrazlar qatnashadi. Ramz va metafora, asosan, badiiy asarning o'ziga xos ifoda uslubidir. Metaforizatsiyalash orqali o'quvchining tasavvuriga konkret obraz tasviri aniq yetkazib beriladi.

Xalq qarashlariga ko'ra, Semurg', Anqo qushlarining makoni Qof tog'i bo'lib, uni topish mushkul va hattoki imkonsizdir. She'riyatda ushbu mifologik obrazlar aksariyat hollarda yonmayon keladi: – humo – baxt va davlat qushi, tarixiy ildizlari "Avesto"dagi olov ma'budi (baxt va tole timsoli) Xvarna Far bilan bog'lanadi; – Semurg' – baxt qushi, kelib chiqishi suv ilohi Anahita bilan ham bog'lanadi; – anqo – baxt va tole qushi, uning asosiy belgisi ko'zga ko'rinmaslik bo'lib, yo'qlikning ramziy timsoli sanaladi. [4:84] Demak, ushbu mifologik obrazlar "baxt" belgisi orqali umumiylikka ega bo'lib, ajdodlarimizning azaliy orzu-istaklarining ifodachisi o'laroq yuzaga kelgan. Xullas, Hamid Olimjon ijodida qush qiyofasidagi mifologik obrazning obrazlilik, tasviriylilik kategoriyalari xos bo'lgan badiiy nutqda qo'llanilishi orqali tilning estetik funksiyasi namoyon bo'ladi. Xalqona uslubda yozilgan ertaklarda insonning turli emotsiyasi ekspressiv tarzda o'z ifodasini topadi. Mifologik obrazlar vositasida, asosan, insonlarning ijobiy his-tuyg'ulari ifodalanadi. Demak, bu yerda Semurg' obraziga yuklangan ma'no ancha chuqur bo'lib shoirning

badiiy niyati kattaligi sezilib turibdi. Ta'kidlaganimizdek, Semurg' – 30 qush. "Lison ut-tayr"ga ko'ra ishq yo'lidagilarni maqsadga eltuvchi yo'lboshchi, oxir oqibat maqsadning o'zi. Farididdin Attor bo'lsa "Ilohiynoma"da "Semurg' singari qanotlaringni yoz, qanotlaringni Semurg' soyasida (Tangri soyasida) yozib parvoz et! Sehrgar ham, yaratuvchi, mo'jizakor ham o'zingsan" deya Ruhga murojaat qiladi. [10]

Olima Zuhra Mamadaliyeva tadqiqotlarida xalq og'zaki ijodi va mumtoz adabiyot ramzlar olami teran o'rganilganligini ko'ramiz: Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonidagi qushlar timsoli asosiy ramziy obrazlardan sanaladi. Afsonaviy qushlar: *Semurg'*, *Anqo*, *Humo* va *Qaqnus* hisoblanadi. [2] Semurg' qushi yosh Abdulhamidga bolalikdan eshitib katta bo'lgan ertaklar va dostonlar orqali tanish va qadrdon edi. Binobarin, ana shu mifologik obrazlar orqali o'z badiiy fikrini bayon qilish hissi hamisha unga katta ilhom bag'ishlagan. Xo'sh, folklorda Semurg' qushi haqidagi qarashlarning kelib chiqishiga chuqurroq nazar tashlasak, nimalarni ko'ramiz? Zuhra Mamadaliyevaga ko'ra, Semurg'(semurg') – Eron-so'g'd xalqlari mifologiyasida sehrli, barcha narsaga qodir qush ramzi sifatida tasvirlanab, Axuramazdaga tenglashtiriladi. U burgutsimon tumshuqli, katta qanotli, bahaybat va patlari ham sehrli qush tarzida tasvirlanadi.

Ushbu obraz zardushtiylarning muqaddas kitobi "Avesto"da ham "Varag'n", "Saena irg'g'a" shaklida keltirilgan, deydi olima.

O'zbek xalq og'zaki ijodida, xususan, ertaklarda Semurg' timsolini Davlat qushi, Baxt qushi, Bulbuligo'yo kabi variantlarda ko'rishimiz mumkin. [3:100] Bu variantlarda Semurg' goh podshohlarni o'ziga jalb etadigan, bir pati yarim podsholikka teng noyob qush tasvirida ("Kenja botir"), goh bosh qahramonning homiysi va himoyachisi qiyofasida ("Gulqahqah"), goh insonni o'ziga maftun etadigan sayroqi va go'zal qush timsolida ("Qora xolli ot") keladi. "Shohnoma" motivlari asosida yaratilgan "Semurg'" ertagida esa u Zol va Rustamga yordam beruvchi donishmand qush sifatida aks ettirilgan. [5:202]. "Kalila va Dimna"dagi bir hikoyatda Semurg' qushlarning podshosi timsolida ifodalanadi. Qushlar uning huzuriga uchib borib, bolalarini ilon yeb ketayotganligini aytib, undan yordam so'rashadi. Semurg' ularga yordam berolmagandan so'ng, qushlar bu ishni o'zlari hamjihatlik bilan bajarishadi. Ko'rinadiki, bu timsol forsiy va turkiy xalqlar adabiyoti bilan cheklanib qolmasdan, hind ertaklariga ham ta'sir o'tkazgan.

Bu variantlarda Semurg' goh podshohlarni o'ziga jalb etadigan, bir pati yarim podsholikka teng noyob qush tasvirida, goh bosh qahramonning homiysi va himoyachisi qiyofasida, goh insonni o'ziga maftun etadigan sayroqi va go'zal qush timsolida keladi. Badiiy adabiyotdagi Semurg' timsolini ilk bor Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma"sida ko'rishimiz mumkin. Firdavsiyning bu asarida Semurg' ota-bola pahlavonlar Zol va Rustamning homiysi, najotkor va qo'rqmas, dono va mo'jizakor qobiliyatga ega obraz tarzida namoyon bo'ladi. [1:42-44]

Tasavvuf lug'atlarida ham Semurg' timsolining bir necha xil talqinlari beriladi. Jumladan, "Mir'oti ushshoq"da quyidagicha keltirilgan: "Semurg' deb – rabbul-olamin va musabbubul-asbob (sabablar sababchisi)ning huzurini aytarlar". Tehronda nashr etilgan "Farhangi mustalahoti urafo" lug'atida "Semurg' komil insondir" deb yozib qo'yilgan. Turkiyada chop qilingan "Tasavvuf terminlari lug'ati"da Semurg'ning komil inson, o'ttiz qush, Hudhud boshchiligida yo'lga chiqqan qushlar yetti vodiyan o'tgandan so'ngra yetishadigan podshoh va Alloh kabi ma'nolarda talqin etilishi qayd qilingan.

Bu obrazning mukammal talqinini tasavvuf adabiyotining yetakchi vakili, shoir va mutafakkir Shayx Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr" asarida ko'ramiz. [6] Shayx Farididdin Attor dostoniga Semurg'ni bosh qahramon qilib tanlagan. Shu bilan birga, bu obrazni ham shaklan, ham mazmunan boyitgan. "Mantiq ut-tayr"ga javob tarzida "Lison ut-tayr" dostonini yozgan Alisher Navoiy ham Semurg' obrazini o'z dostonining bosh qahramoni tariqasida qoldiradi.[5] Buning sababi, Alisher Navoiyning o'quvchilari bo'lmish turkiy tilli kitobxonlarga ham bu obraz

xalq ertaklari va Abulqosim Firdavsiy asari orqali yaxshi tanishligi bo'lsa kerak. Alisher Navoiy dostonida ham Semurg' ideal obraz sifatida parda orqasida tasvirlanadi. Uning ta'rifini "Lison ut-tayr"da ham Hudhud so'zlaydi.

Shayx Farididdin Attorning fikricha, bu dunyo, undagi qushlar Semurg'ning soyasi xolos, ya'ni ular Semurg'ga intilganlaridagina ahamiyatli. Qushlar (insonlar)ning bu dunyodagi hayoti hijron va ayriliqda. Farididdin Attor mana shu fikrni ta'kidlar ekan, uning nuqtai nazari bo'yicha insonning shaxs sifatida borligi uning Semurg'ga (Alloh vasliga) intilishi bilan e'zozli.

Riyozatlar chekib, poklangan ruhning yuksalishi ajib bir ilhom bilan hikoya qilinadi. Ya'ni doston yakunida o'zlikdan yuksaklikdagi ilohiy O'zlikni topdilar.

Alisher Navoiyning nuqtai nazari bo'yicha esa o'ttiz qush (tariqat yo'lidagi soliklar) riyozat chekish asnosida tabiatlari soflanib, o'zlaridagi Semurg'ni (Allohning zuhurini) kashf qildilar. Ya'ni o'zlaridagi Ilohiy O'zlikni qayta kashf etdilar. [6:42-44]

Adabiyotshunos olim Dilmurod Quronovning "Adabiyot nazariyasi asoslari" kitobida shunday yozilgan: "Adabiyotshunoslikda "badiiy obraz" atamasi keng va tor ma'nolarda tushuniladi. Keng ma'noda "badiiy obraz" deganda borliqni san'atkor ko'zi bilan ko'rilgan va ijodiy qayta ishlangan har qanday aksi (jonivorlar, narsa-buyumlar, hodisalar va tabiat obrazlari) nazarda tutilsa, tor ma'noda badiiy asardagi inson obrazi tushuniladi.

Borliqni badiiy idrok etishni maqsad qilgan badiiy adabiyotning markazida inson obrazi turadi. Negaki, borliqning o'zida inson shu xil mavqe egallaydi. Shunday ekan, badiiy adabiyotning borliqni idrok etishda inson obrazining asosiy vosita bo'lishi ham tabiiy va qonuniydir." [8:64] Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Alisher Navoiy dostonida, Semurg' – o'ttiz qush, Allohning ramziy timsoli talqinlaridan tashqari yangi – komil inson ma'nosi ham kashf etildi. Hamid Olimjon ham o'z salafarlari izidan borib, ana shu obrazni ijod dunyosiga kiritadi. Uning talqiniga ko'ra, Semurg' qushi "baxt va davlat qushi", qut-baraka keltiruvchi ne'mat sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Attor Shayx Fariduddin. *Mantiq ut-tayr. Forsiydan O'zbekiston xalq shoiri Jamol Kamol tarjimasi.* – Toshkent: Fan, 2006.

2. Avesto. *Yasht kitobi (Xudo Axura Mazda va u yaratgan ma'budlar sha'niga alqovlar).* O'zbek tiliga ilmiy-izohli tarjima. *Mirsodiq Is'hoqov tarjimasi.* – Toshkent: Sharq, 2001. – B. 100.

3. *Bulbuligo'yo. O'zbek xalq ertaklari. Tuzuvchi: M.Mahmudov.* – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1986. – B.220. 1. *Sen elimning yuragida yashaysan.* – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1973. – B.26-30.

4. *Islom tasavvufi manbalari.* – Toshkent, 2005.

5. Mamadaliyeva Z. "Lison ut-tayr" obrazlari: ramz va majoz olami. – Toshkent: 2021. B.42-44.

6. Navoiy Alisher. *Lison ut-tayr. MAT. 20 tomlik.* – Toshkent: Fan, 1996.

7. Nurullayeva S. O'rinova M. *Zamonaviy o'zbek she'riyatida qush ko'rinishidagi mifologik obrazlar tasviri va talqini// So'z san'ati xalqaro jurnali.4-son, 2020.* –B.84.

8. Quronov D. *Adabiyot nazariyasi asoslari.* – Toshkent: Noshir, 2019.

9. *Sen elimning yuragida yashaysan. Hamid Olimjon haqida esdaliklar* – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1973. – B.28.

10. <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/zuhra-mamadaliyeva-qagnus-timsoli-talqinlari-mumtoz-adabiyotda-qushlar-obrazi.html>